

УДК 343.1

І.А. АТАМАНЧУК, Юридичний інститут
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ключові слова: суб'єкти кримінально-
процесуального права, суб'єкти кримінально-
процесуальних відносин

Вирішення завдань щодо створення ефективною судової системи, яка б стояла на сторожі прав, свобод та законних інтересів особи потребує значних зусиль в частині створення належної теоретичної основи здійснюваних в ході судово-правової реформи перетворень. Одним з аспектів цієї складної проблеми є теоретичне переосмислення та узагальнення розмаїття наукових поглядів щодо місця, ролі та повноважень суду в оновленому кримінальному судочинстві, що можливо лише на основі творчого дослідження накопиченого масиву знань в галузях теорії держави та права і кримінального процесу.

Впродовж тривалих наукових досліджень у згаданому напрямі науковці виробили низку підходів до розуміння сутності кримінально-процесуальних відносин та участі суду та інших державних органів в них. Разом з тим, видається необхідним зробити спробу вирішити низку дискусійних питань, що постають в сучасних умовах. Вважаємо що потребують подальшого розвитку теоретичні положення щодо розуміння суб'єкта кримінально-процесуального права та суб'єкта (учасника) кримінально-процесуальних відносин, зокрема видається доцільним творчо переосмислити наявні в науці погляди та навести нові аргументи на користь підходу, що полягає в розмежуванні вищезгаданих понять.

Означена проблематика була предметом наукових досліджень науковців теорії дер-

жави та права, зокрема В.К. Бабаєва, С.Ф. Кечек'яна, А.В. Міцкевича, Р.Ф. Мажитової, В.С. Нерсесянца, П.Т. Полежаєва, Р.О. Халфіної, Л.С. Явича та багатьох інших. В свою чергу, науковці в галузі кримінального процесу зробили значний внесок у розробку теоретичних засад розуміння специфіки кримінально-процесуальних відносин, зокрема, цим питанням присвятили праці В.П. Бож'єв, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, Ю.А. Иванов, М.А. Погорецький.

Діяльність учасників процесу, пов'язана з реалізацією їх прав і обов'язків, неминує породжує певний вид суспільних відносин, які, будучи опосередковані та врегульовані нормами права, виступають як кримінально-процесуальні відносини. Правовідношення прийнято визначати як індивідуалізований суспільний зв'язок між особами, що характеризується наявністю суб'єктивних юридичних прав і обов'язків і підтриману силою державного примусу. Іншими словами, правовідношення є правовою формою зв'язку між суб'єктами-учасниками кримінального процесу. Ця форма наповнюється реальним змістом в результаті вчинення процесуальних дій, які в свою чергу дають поштовх розвитку правових відносин [1].

Є.Г. Лукьянова цілком справедливо зазначає, що дослідженню процесуального правовідношення повинне передувати вирішення питань щодо загального поняття правовідношення, а також від точки зору по цьому питанню автора, який займається проблемою процесуально-правових відносин, залежить вирішення окремих питань як теорії процесуальних правовідносин, так і механізму процесуального регулювання. І важливо не допустити логічної суперечливості, коли, наприклад, вирішення окремих питань процесуального правовідношення суперечать загальній позиції автора по питанню про поняття правового відношення [2, с.202]. З такою думкою варто погодитися, більше того, висловлені автором зауваження стосуються не лише поняття правовідношення, їх цілком можна поширити і щодо інших питань розуміння кри-

мінально-процесуальних правовідносин.

Дослідженню питань суб'єктів права та суб'єктів правовідносин приділялося багато уваги - як в радянський період, так і в сучасних наукових працях дослідники звертаються до даної проблематики. Передусім зазначимо, що поняття суб'єкта права є предметом досліджень науковців теорії держави та права. Саме наукові розробки теоретиків права складають основу для відповідних досліджень в галузевих юридичних науках. Цілком можливо доволі чітко прослідкувати два відмінних підходи до розуміння співвідношення понять «суб'єкти права» «та суб'єкти правовідносин», що полягають у, відповідно, їх ототожненні або розмежуванні.

У працях цілого ряду науковців, зокрема таких відомих вчених, як С.Ф. Кечек'ян, А.В. Міцкевич, М.І. Матузов, М.Н. Марченко, Л.С. Явич та ін. [3, с.388; 4, с.263; 5-7], сформульовано та обґрунтовано тезу про тотожність понять суб'єкта права та суб'єкта правовідносин. С.Ф. Кечек'ян зазначав, що особа, стаючи володарем певних прав, лише реалізує ту здатність, яку вона мала і раніше, і не набуває жодних нових якостей, крім тих, які цілком пов'язані зі змістом прав, що набуваються нею, та обов'язків, що на неї покладаються. Виходячи з цього слід визнати, що достатньо одного терміну «суб'єкт права» для визначення як особи, здатної бути носієм прав та обов'язків, так і особи, що вже бере участь у правовідносинах. Таким чином, під суб'єктом права слід розуміти:

а) особу, яка бере участь, або

б) яка може брати участь у правовідношенні.

Зважаючи на ту обставину, що під суб'єктом права розуміється особа, що може бути учасником правовідношення, це поняття зливається з поняттям правоздатності. Оскільки йдеться про справжню участь особи в окремих правовідносинах, під суб'єктом права розуміється носій прав та обов'язків в даному конкретному правовідношенні.

В цьому контексті цікавою є точка зору Ю.А. Іванова і М.А. Погорельського, які стве-

рджують, що для того, щоб стати носієм кримінально-процесуальних прав та обов'язків, тобто суб'єктом кримінально-процесуального права, необхідно бути суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, тобто кримінально-процесуальних правовідносин. Нема й не може бути суб'єкта кримінально-процесуального права, який існує незалежно від участі в судочинстві у конкретній справі. Поза цієї участю неможливо мати й здійснювати процесуальні права та обов'язки. Кримінально-процесуальне право, дія його норм, що містять правила поведінки, розраховані не на всіх осіб взагалі, а лише на визначених суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин. Участь їх у справі обумовлена або належністю до повноважних органів влади (чи посадових осіб), або ситуацією, яка передбачена гіпотезою відповідної норми Кримінально-процесуального кодексу.

Інший підхід полягає в відмежуванні понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин», зокрема його відстоюють такі відомі вчені, як Р.О. Халфіна, П.Т. Полежай, Р.Ф. Мажитова, В.К. Бабаєв, В.С. Нерсисянц [8-11; 12, с.504-505]. В.С. Нерсисянц зазначав, що не слід змішувати абстрактного суб'єкта об'єктивного права (абстрактного учасника абстрактного правовідношення) і конкретного, індивідуально визначеного суб'єкта права (учасника конкретного правовідношення) [12, с.504-505]. На думку Р.О. Халфіної видається доцільним виділяти більш вузьке поняття, ніж суб'єкт права - поняття учасника правовідношення, яке дасть змогу охарактеризувати певну сторону реального буття суб'єкта права - його участь в конкретних суспільних відносинах [8].

Таким чином, важливим вихідним положенням для аналізу специфіки суду як суб'єкта кримінально-процесуального права є вирішення питання про ототожнення або розмежування понять «суб'єкт кримінально-процесуального права» та «суб'єкт кримінально-процесуальних відносин». На нашу думку, позиції науковців щодо ототожнення даних понять підлягає перегляду з урахуван-

ням таких міркувань. Насамперед слід пам'ятати, що важливою передумовою вступу в кримінально-процесуальні відносини є наявність правосуб'єктності.

Кримінально-процесуальний закон приділяє значної уваги вимогам, яким повинна відповідати особа, щоб стати суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності. У її правовому статусі виділяються процесуальні права та обов'язки, законні інтереси, гарантії прав та законних інтересів, правова відповідальність за виконання своїх обов'язків. Всі вони знаходяться в тісному зв'язку між собою, що виявляється, зокрема, в тому що процесуальна правоздатність є передумовою, умовою володіння суб'єктивними кримінально-процесуальними правами тією чи іншою особою. Відповідно, можливо вважати, що загальною правосуб'єктністю як абстрактною можливістю до кримінально-процесуальної діяльності (на відміну від суб'єктивного процесуального права як можливості, що стала реальністю) особи володіють ще до того, як почате провадження по конкретній кримінальній справі і зовсім її не позбавляються із завершенням процесу [1, с.442].

Відповідно, щоб державний орган прийняв рішення про прийняття справи до свого провадження (у випадку суду - розгляду), необхідна наявність кримінально-процесуальних повноважень. Саме, реалізуючи свої повноваження суд, як орган державної влади, стає учасником кримінально-процесуальних відносин. Таким чином, очевидно, що державний орган є суб'єктом права ще до початку кримінально-процесуальної діяльності і вступу в конкретні кримінально-процесуальні відносини. Цю тезу можна підтвердити шляхом аналізу норм щодо прийняття заяв та повідомлення про злочин, прийняття справи до свого провадження, щодо попереднього розгляду справи, одержання апеляцій тощо (ст.ст. 97, 113, 240, 245, 349 КПК).

Прийнявши справу до свого провадження (розгляду) орган державної влади стає учасником певних кримінально-процесуальних відносин. Разом із тим, очевидно, що ні орган

дизнання, ні слідчий, ні прокурор, ні суд повною мірою не реалізують всіх наданих їм законом повноважень щодо вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Іншими словами, значна частина повноважень, наданих їм законом, залишаються не реалізованими - «потенційними». Більше того, в ситуаціях, коли можливе прийняття одного з альтернативних рішень, а тим більше вибору з числа кількох можливих рішень, можна стверджувати, що з одного боку, орган має повноваження, а з іншого - реалізує в кримінально-процесуальних відносинах лише їх частину. Наприклад, ст.149 КПК передбачено можливість за наявності певних підстав застосовувати до обвинуваченого (як виняток - підозрюваного) запобіжні заходи і визначено їх перелік. Не викликає сумніву право слідчого, прокурора, суду застосувати один з таких заходів, але може бути застосований саме один запобіжний захід, і відповідно виникають правовідносини лише одного виду. Бачимо ситуацію, коли державний орган, який здійснює провадження по справі, має певне право (повноваження), і це не викликає сумніву, але вести мову про виникнення правовідносин фактично не можна.

Наступний аргумент на користь розмежування досліджуваних понять полягає в такому. Під час провадження по справі орган державної влади наділений державно-владними повноваженнями, які він може реалізовувати лише за наявності певних юридичних фактів. Саме потреба з'ясування дійсної ролі та місця юридичних фактів обумовлює потребу розмежування суб'єктів права та суб'єктів (учасників) правовідносин. Ю.М. Грошевий справедливо вважає, що юридичними фактами, які спричиняють виникнення, зміну та припинення кримінально-процесуальних правовідносин, найчастіше є процесуальні дії, рідше - події, але щоразу у зв'язку з певними діями. Автор стверджує, що на відміну від правовідносин іншого виду, юридичним фактом у даному випадку завжди будуть лише складні фактичні сукупності, тобто визначені законодавством су-

купності тих чи інших дій (утримання від них) та подій.

На підставі наведеного, з великим ступенем достовірності можна зробити наступні висновки: слід розмежовувати поняття суб'єкт кримінально-процесуального права та суб'єкт кримінально-процесуальних відносин. Саме таке рішення пояснюється необхідністю розкрити питання вступу суб'єктів у кримінально-процесуальні відносини, реалізації ними своїх повноважень та з'ясувати значення юридичних фактів. Це, у свою чергу, може слугувати подальшому дослідженню специфіки суду та інших державних органів як учасників кримінально-процесуальних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курс советского уголовного процесса : общая часть / под ред. А. Д. Бойкова и И. И. Карпеца. – М. : Юридическая литература, 1989. – 640 с.

2. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. - М. : НОРМА, 2003. – 240 с.

3. Матузов Н. И. Теория государства и права: учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – 541 с.

4. Марченко М. Н. Теория государства и права : учеб.-метод. пособ. / М. Н. Марченко. – М. : Велби, 2001. – 352 с.

5. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в советском социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 187 с.

6. Мицкевич А. В. Субъекты советского права / А. В. Мицкевич. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1962. - 213 с.

7. Явич Л. С. Право и общественные отношения / Л. С. Явич. – М. : Юрид. лит., 1971. – 152 с.

8. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.

9. Полежаи П. Т. Правовые отношения (конспект лекций) / П. Т. Полежаи. – Х. : Изд-во Харьковск. гос. ун-та, 1965. – 51 с.

10. Мажитова Р. Ф. Правовые отношения в советском социалистическом обществе / Р. Ф. Мажитова. – М. : Мысль, 1967. – 40 с.

11. Бабаев В. К. Социалистические правовые отношения : учебное пособие / В. К. Бабаев. – Владивосток : Изд-во Дальневосточ. гос. ун-та, 1972. – 59 с.

12. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учебник / В. С. Нерсисянц. – М. : Норма-Инфра-М, 1999. – 552 с.

Атаманчук І. А. Актуальні питання поняття суб'єкта кримінально-процесуальних відносин / І. А. Атаманчук // Форум права. - 2008. - № 3. - С. 18-21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08aiakpv.pdf>

Пропонується розмежування понять «суб'єкти кримінально-процесуального права» «суб'єкти кримінально-процесуальних відносин», наводяться нові аргументи на користь такого підходу.

***

Атаманчук И.А. Актуальные вопросы понятия субъекта уголовно-процессуальных отношений

Предлагается различать понятия «субъекты уголовно-процессуального права» и «субъекты уголовно-процессуальных отношений», приводятся аргументы на пользу именно такого подхода.

***

Atamanchuk I.A. Actual Questions of Concept of Subjects in Criminal Procedure

It is proposed to divide conceptions «subjects in criminal procedure» and «subjects in criminal procedures relations», and offers arguments for this thesis.